

***Kukka* -sanasta ja sen sukulaisista.**

Suomen *kukka* ja *kukkanen* 'flos', 'Blume' -sanoilla on samamerkityksisiä etymologisia vastineita kieleemme varsinaisen alueen ulkopuolella ensinnäkin osittain itäkarjalaismurteissa, joissa 'kukan' käsitettä yleisesti ilmaisevat mm. sanat *halva* ja *boba*, mutta joissa myös *kukka* (aun. *kukku*), *kukkahe* ja (Säämäjärven) *kukas* gen. *kukkahan* esim. Genetzin mukaan merkitsevät mm. 'kukkaa'; edelleen v a t j a s s a, josta Kettunen on kirjannut niinikään substantiivin *kukaz* (*kukkād omat tširissünnüd* 'kukat ovat kuivettuneet, kutistuneet') ja jonka Joenperän murre Tsvetkovin sanastosta päätellen tuntee suomenmukaisen asun *kuḱ* gen. *kuḱa* 'lill', 'tsvetok'; samaten vielä v i r o s s a, jonka Alutagusen murteistosta (siis pohjoisrannikon itäosasta) Wiedemann mainitsee johdannaisen *kuke* gen. *kukke* 'Blüthe'. Ainakin viron sanaa saattaa sen levineisyyden perusteella helposti epäillä suomalaisperäiseksi lainaksi (virosahan 'kukka' -käsitteen varsinaiset ilmaisimet ovat *lill* ja *õis*), vaikka nykysuomesta emme toistaiseksi voikaan osoittaa sille suoranaisempaa lainalähdettä kuin Lönnrotin mainitseman vaillinaisparadigmaisen (*olla*) *kukkeella* (L:n nominatiivi *kuke* 'blomningstillstånd' tuntuu konstruoidulta). Itäkarjalaismurteissa *kukka* -sanalla tavattava valtamerkitys 'lelu' — kirjasuomessakin tuttu Kalevalan säeparista »kullat on lasten *kukkasia*, hopeat hevon helyjä» (7: 310) — edellyttää varmaan aikaisempaa 'kukan' merkitystä, koskapa, kuten KALIMA on huomauttanut SUST 52 s. 87, muissakin kielissä usein samalla sanalla voidaan todeta merkitykset 'kukka' ja 'leikkikalu'.

Samaan etymologiseen yhteyteen kuuluu ilmeisesti v i r o s t a kaksi muutakin muresanaa, nim. Wiedemannin Tartumaalta kirjaamat *kukk* gen. *kuka* 'Bohne' (lastenkielen sana) ja *kukk* gen. *kuku* 'Fruchtknoten,

Zapfen, Knospe': pedäjä-k., kuuse-k., lina-k. 'Samenkapsel vom Flachse', jõe-k. 'Früchte der See- oder Teichrose (Nymphaea, Nuphar)', jõe-k., soo-k., oja-k. 'Schnecke'. Mutta kumpi merkitysryhmä: 'kukka' vai 'siemenkota, käpy, umppu, papu, simpukka', edustaa alkuperäisempää kantaa? OJANSUU on Vir. 1903 s. 118 sivumennen käsitellyt tätä suhdetta ja epäröiden olettanut 'kukan' merkitystä vanhemmaksi. Kaikki se, mitä seuraavassa esitetään puheenaolevan sanueen semologiasta, tukee päinvastaista käsitystä. Mutta jo ilman muuta on helpompi ymmärtää 'umpun' tjs. merkityksen aikaisemmuus, sillä esim. ilmaus *kukka puhkeaa* tarjoaa sellaisen, käytännössä yleisen konsosiaation, joka luontevasti on voinut muodostua väliportaaksi merkityksenkehitykselle 'umppu' > 'kukka'. Päinvastaiselle hyppäykselle 'kukka' > 'umppu', niin lyhyt kuin sekin olisi pelkästään assosiaatiopsykologian kannalta, on vaikea keksiä yhtä yksinkertaista syytä.

Kaakkois-Hämeen Iitin murteesta on pantu muistiin yhdyssanat *jääkukka* = *sytkukka* (<**sytykukka*) 'jääpalasista esim. avantoa sydetessä muodostunut kasa'. Näissä yhdynäisissä esiintyvä *kukka* -sanankäytäntö johdattaa mieleen adjektiivin *kukkapää* 'kukkurapäinen', joka nykyisin tunnetaan ainakin Laatokan Karjalassa, Jaakkiman — Parikkalan — Kaukolan seuduilta Sortavalan — Ilomantsin tienoille; esim.: »Koato niin kukkapiän kupin» (Parikkala), »Kukkapeä astem marjoo» (Ilomantsi). Monissa muissa murteissa, esim. Sakkulassa, samaa tarkoittaa o:llinen *kukkopeä*. — Johdannaisella *kukas*, jonka siis itäkarjalaismurteista ja vatjasta tunnemme 'kukkaa' tarkoittavana substantiivina ja jota Kalevala käyttää 'kukkaista' merkitsevänä adjektiivina (»puhu kummut kukkahaksi, kangasvieret kaunihiksi», 32 : 123), on karjalassa erikoislaatuinen adjektiivinen käyttönsä fraaseissa *kukkahat kummazet* Gen. 'kuuluisat kummat', »Nyt kačšo rod'ih *kukas kumma* = *kukkahat kummat!*» Säämäjärvi, Ahtia 'ilmoinen ihme, ilmoiset ihmeet'. Jos edellytämme, että tämän adjektiivin varsinainen merkitys on ollut 'kukkurapäinen', tulee tuon kuvallisen fraasin synty hyvin ymmärrettäväksi.

Kukka on siis merkinnyt myös 'kumpumaista muodostumaa', ts. samaa kuin seuraavat sen tavalliset johdannaiset suomessa: *kukku* Juslenius: *cucku* 'apex mensurae', 'råga'; Ganander: »tuolin kultaisen kukullen» (Run.); Lönnr. 'kägelformig topp, spets; råga på mått'; Kuhmo: Äiti kantoi lastaan kontin kukulla (= kontin hartioilla); *kukkura* Gan. 'råga', 'cumulus': kukkurapäänä 'fullrågad, öfwerflödeligen', »kipuvuoren kukkuralla»; Renv.: maan kukkura 'tumulus, culmen', 'Hügel'; Soikkola: »Ku teet kivviisen kirkon, Kultarissit kukkuralle, . . . Harjalle hoppiarissit» (V. Porkka, VR III:1 n:o 1214); Vittanki 'päälaki

(kuolleen kalan, linnun, tapetun lampaan pään yläosa): »linnun pääkukkura» (M. Airila); *kukkula* Jusl.: cuckula 'tumulus, cacumen montis', 'hög, berg, kull'; Gan. (= kukkura) 'hög, bergskulle': hatun kukkula eli päänsia 'hatt kulle'; Karkku (kansanr.): »... varpunen, kusa sinun pesäs on? Kuivan kuusen kukkulalla» (P. Virtaranta, Vanha kansa muistelee, s. 92); Viron Inkeri: kukkula 'niska'.

Näiden sanojen vastineita ovat

v a t j a s s a: *kukkua* Tsvetkov 'kiire' [= 'päälaki']: *pēn hattu isub va kukkua pāl*;

v i r o s s a: *kuk|al, -la* Kett. 'niska'; *kukel* adv. Kett. 'niskalla, hartioilla'; *kuk|er = kuk|ur, -ru* Wied. (= *kukal*) 'Nacken, Hinterkopf': kukru-auk 'Nackenhöhle';

l i i v i s s ä: *kuk|kärz = kuk|kär* (Kuolka) 'schelle, samenkapsel, knospe, hinterkopf'.

Tämän aineiston perusteella näyttää olevan pääteltävissä, että *kukka* jo kantasuomessa on merkinnyt samantapaisia seikkoja kuin se itse osittain yhä ja sen johdannaiset vielä yleisesti tarkoittavat, nim. 'kupuramaista, umppumaista esinettä, kumpumaista läjää, pyöreähköä kohoamaa'. Kaikki muut sanueen edelläesitettyt nykyiset käytännöt ovat säilyttäneet jonkin näistä oletettavista perusmerkityksistä paitsi merkitys 'kukka', joka ilmeisesti onkin sekundäärinen ja jonka todennäköinen syntyprosessi on yllä hahmoteltu.

Sellaiset ilmaukset kuin viron *kukk* 'umppu, siemenkotelo' ja mm. samoja seikkoja merkitsevä liivin *kuk|kär* johtavat päättelemään, että tähän etymologiseen yhteyteen kuuluu myös se tunnettu kulttuurisana, jota nykyisin edustavat

s u o m e n *kukkaro* Schroderus: cuckaro 'marsupium', Jusl. 'crumena', 'pung',

l y y d i n *kukkar, -od* Kujola (Sununsuu) 'tupakkapussia muistuttava (raha-)kukkaro',

v e p s ä n *kukor* E (Kett.), *kukkor* Ä (Reino Peltola) 'rahakukkaro',

v i r o n *kuk|ur, -ru* Kett. 'kukkaro', Wied. (= *kuker*) 'Beutel (zum Geld, Tabak)'.

Kukkarot ovat tietävästi alkuaan olleet pussimaisia, siis muodoltaan usein pulleita säiliöitä ja kantovälineitä. Raha- ja tupakkakukkaroa vanhempi on varmaankin esim. tuluskukkaro; huom. myös Gananderin *kukkaro mjes* 'vir crumena magica instructus', josta päättäen noidat muinoin ovat »kukkarossa» säilyttäneet ja kuljettaneet taikakalujaan. Turun lähistön kuuluisa *Kukkarokivi* ja siitä kerrottu jättiläissatu voi välillisesti niinikään viitata siihen, että *kukkaro* on aikoinaan ollut nykyistä väljempi

merkitykseltään. Kun sekä *pussi* että *säkki* ovat suhteellisen nuoria tulokkaita kielessämme, näyttää juuri *kukkaro* olleen niiden edeltäjiä ja luultavasti vasta mainittujen lainasanojen kotiuduttua supistuneen nykyisin eläviin merkityksiinsä.

Siirtyäksemme puheenaolevan sanapesyeen verbijohdannaisiin todetakaan aluksi, että 'kukkaan puhkeamista' tai 'kukassa, kukallisena olemista (kasvista puhuen)' suomessa ilmaistaan sanoilla *kukkia* ja *kukoistaa*. Jälkimmäinen tunnetaan vanhastaan kansanomaisena vain Varsinais-Suomen, läntisen Uudenmaan, Satakunnan ja monissa Hämeen murteissa, mutta vasta kirjakielen välittämänä myös itämurteissa.¹ Edelliselle vielä Ganander tietää vain privatiivisen merkityksen 'plockar blomster', 'flores lego': minä kukin tupakkia 'jag plockar blomstern ifrån tobaken', joka käytäntö sanalla yhä on tuttu Savossa ja Suomen Karjalassa; vasta Renvall tietää, että *kukkia* lisäksi on *kukoistaa* -verbin synonyymi. — *Kukkia* -verbillä on toinenkin murteellinen käytäntönsä, sanakirjoillemme tuntematon, johon sopinee tässä kohden viitata. Laajoilla alueilla Itä-Suomessa sen merkitykseksi ilmoitetaan 'ylittää kasvava puu, iso kivi, rakennus tjs. kivenheitolla tai hyppäämällä' (varsinkin pikku poikien harrastama leikki). Tällaisia tietoja on Sanakirjasäätiön arkistossa esim. seuraavilta paikkakunnilta: Jaakkima, Parikkala, Kesälahti, Sortavala, Ilomantsi, Impilahti (siellä pojat kilpailevat siitä, kuka suurimman puun kukkii), Kitee (aitakin voidaan hyppäämällä kukkia), Tohmajärvi, Kiihtelysvaara (heittäen tai hypäten, jaloin koskematta, kukitaan korkeampia tai matalampia esineitä), Joensuu (Minä kukin sen petäjän), Eno. (Samaa leikkipuuhaa ilmaisevat eräät toiset murteet sanoilla *kukittaa*, *ristiä*, *kirkotella*, *harakoita*.) Tässä lähtökohdaksi ei luontevasti sovi *kukka* -substantiivin nykykirjakielinen käytäntö, mutta kyllä merkitys 'kukkura', 'keilamainen yläosa, huippu', jommainen merkitys suureksi osaksi juuri samoilta seuduin on yhä vielä todettavissa, kuten edellä on osoitettu (yhdyssanassa *kukkapää*). Kysymys on siis oikeastaan 'huipun, latvan (»kukkulan») voittamisesta, ylittämisestä, ja johto-opillinen suhde *kukka*: *kukkia* on täsmälleen sama kuin esim. tapauksessa *aita*: *aitoa* 'hyppiä aitojen yli'.

¹ Tällöin on useissa itämurteissa kehittynyt sellainen työnjako, että omaperäinen *kukkuminen* merkitsee varsinaista 'kukassaoloa' ja kirjallisperäinen *kukoistaminen* 'rehottamista, pulskanaoloa' (sekä kasveista että esim. kukkeasta naisesta puhuen). Mainittakoon tässä, että itäkarjalaismurteet tuntevat 'kukkumisen' ilmaisimena verbin *kukaistaa* ja Viron Inkerin murteet verbin *kukita*: *kukitsõ*. Jälkimmäisellä verbillä on tarkka vastineensa Joenperän vatjassa: *kukittsa*, *kukittsema* Tsvetkov 'tsvesti'. Viron Alutagusen murteistosta Wiedemann tuntee edellämainittuun *kuke* -substantiiviin liittyvän johdannaisen *kuketama* 'blühen'.

Edellämainittu lounaissuomalais-kirjakielinen verbi *kukoistaa* on toisen tavun vokaalistoltaan epä-äänneliäinen: odotettava asu kuuluisi tietysti *kukistaa*. Tämä säännöllinenkin johdannainen (johon vrt. esim. *tukka: tukistaa*, *mutka: mutkistaa*, *multa: mullistaa*, *kurja: kurjistua*) on siis olemassa, joskin toisen merkityksisenä: Jusl.: *cukistan* 'demolior, dejicio', 'förstör, kastar omkull', Ganander: *kukistan* teidän kukkulanne 'nedstörtar edra högder' (3 Moos. 26: 30); Keuruu 'kaataa (esim. metsästä, heinästä, elosta puhuen)': »Mänttäläinen kukisti sieltä hyvä halakomehtä», »Pianhan ne sen niitun kukisti»; Hauho: »Tarttee kukistaa (roskat rikkalapiosta) tonne pihalle»; Lönnrot: *kukistaa* puita pinosta, k. valta-istuun, k. kapina, k. synnin valta. Tähän vrt.: *v e p s ä s t ä kukištuda* Kett. 'komistada', *kukerdab* Kett.: *augat kukerkat* 'ärge kummutage', *kukeřzín* 'kummutasin', *kukerzuda* Kett. 'ümer kukkuda'; *v a t j a s t a kukertan* Kett. 'kaadan'; *v i r o s t a kukata* Wied. 'fallen machen, werfen, umstossen', *kukkuda* Kett. 'pudota, kaatua', Wied. 'fallen'; *l i i v i s t ä kučkê* Kett. mm. 'fallen' (= *sa'ddê*).

'Kukkulaa, kukuraa, päälakea, kupua' yms. merkitsevien sanojen sekä toisaalta 'kaatamisen, nurinmenon' yms. ilmausten keskinäiseen suhteeseen vrt. esim.:

s u o m e n kumo Lönnr.: kirkon k. 'kyrkans hvalf', kuu kulkee taivaan kumolla 'på himlahvalfvet' ~ pata on *kumossa* (kyljellänsä), kaataa *kumoon* 'stjelpa omkull', purjehtia kumoon 'kullsegla';

v i r o n kumm, -u Wied. 'Gewölbe, Wölbung, Gefäss aus einem ausgehöhlten Klotz' ~ *kummutada* Wied. mm. '(ein Gefäss) umkehren, umstülpen, abwärts neigen (dass die darin befindliche Flüssigkeit ausfliesse)';

r u o t s i n kulle 'kukkula, töyry, kumpu, kunnas', *kull* 'pääkallo, päälaki, pyöreä huippu': hattkull 'hatun kupu, koppa, pesä' ~ *omkull* 'nurin, kumolleen'.

Säännöllisen *kukistaa* 'kumota' -johdannaisen olemassaolo on kenties vaikuttanut siihen, että merkitykseen 'kukkia' on yleistynyt toiselta tavultaan analoginen *kukoistaa*. Karjalan *kukaistoa* 'kukkia' pohjautunee suoraan deminutiivijohdannaiseen *kukkainen*.

Edellä ilmaistut ajatukset *kukka*-pesyeen semologisesta kehityksestä, jotka sl. 1947 olin esittänyt yliopistoluennoissani ja joihin olin johtunut kymmenisen vuotta aikaisemmin tiedustellessani »Sanastaja»-lehdessä (n:o 32, »Mielenkiintoisia sanoja» 436) murre sanoja *sytykukka* ja *kukkia* 'ylittää huippu', olivat jo tällaisinaan ladottuina, kun ilmestyi tri VEIKKO RUOPILAN teos Kotieläinten nimitykset suomen murteissa II (SKS:n toim. 222). Siinä tekijä s. 127— joutuessaan selvittelemään *kukko*-linnun-

nimen suhdetta leivonnaisen nimitykseen (*kala*)*kukko* johtaa — nähdäk-
seni täysin hyväksyttävästi — jälkimmäisen sanasta *kukka*, jonka alku-
merkityksestä hän antaa aivan saman selityksen kuin minä tässä. Sa-
maan yhteyteen Ruoppila vetää, käsittääkseni niinkään hyvin perustel-
lusti, myös verkon, ongen ym. kohoa jms. merkitsevät suomen sanat *kukko*
ja *kukku*. Huomioon otettavalta tuntuu samaten hänen selityksensä, että
esim. viron *kuklane* (Gutslaffilla *kuckuleine*) 'muurahainen' on alkuaan eu-
femistinen sana ja tarkoittanut 'kekolaista', keossa-asujaa. Sitä vastoin
Ruoppilan oletus, että myös viron *ojakukk* 'simpukka' olisi samantapai-
nen kiertoilmaus, on mielestäni tarpeettoman mutkikas verrattuna yllä
esittämäni yksinkertaisempaan selitykseen.

Edellä tehty pieni retki semologian *kukkatarhaan* on tässä yhteydessä
aiheutunut siitä sattumasta, että Suomen sivistyshistoriassa runonhoh-
toinen kukkien jumalattaren Flooran päivä, toukokuun 13:s, on mynä-
mäkeläisen juhlittavamme E. A. Saarimaan syntymäpäivä.

Lauri Hakulinen.